

Civilněprocesní právní poměr

Гражданско-процессуальное правоотношение

Das Rechtsverhältnis des Zivilprocesses

FRANTIŠEK STAJGR

V r. 1868, tedy před sto lety, vydal Oskar Bülow monografii „Die Lehre von den Prozesseinreden und die Prozessvoraussetzungen“. V německé civilní procesualistice¹⁾ je tato monografie označována za počátek moderní, konstruktivní epochy německé procesněprávní vědy, neboť od té doby, co vyšla, je v ní proces obecně chápán nejen jako řízení, nýbrž i jako právní poměr, a toto pojetí panuje nejen v teorii civilního, nýbrž i v teorii trestního procesu a přešlo i do teorie administrativního řízení. Na doklad správnosti tohoto konstatování uvádí Goldschmidt na citovaném místě řadu prací z německé právnícké literatury.²⁾

Problematika civilněprocesního právního poměru se však stala předmětem úvah i ruských a později sovětských civilních procesualistů.³⁾

Z polské civilněprocesní literatury, pokud je mně k dispozici, si všimli J. Jodlowski a W. Siedlecki v knize „Postępowanie cywilne. Cseść ogólna,

¹⁾ Např. J. Goldschmidt, Der Prozess als Rechtslage, Berlin 1925, str. 1.

²⁾ Vedle Bülowovy citované monografie a Goldschmidtovy rovněž citované monografie mám však z německé literatury po ruce jen některé práce, které zde zaznamenávám s údaji o tom, kde v nich je řeč o civilněprocesním právním poměru. Jsou to tyto práce: K. Hellwig, System des Deutschen Zivilprozessrechts, I. Teil, Leipzig 1912, str. 395–403, 563–634, 863–877; K. Hellwig, Lehrbuch des Deutschen Zivilprozessrechts, II. Band, Leipzig 1907, str. 1–18, 27–52; R. Schmidt, Lehrbuch des Deutschen Zivilprozessrechts, Leipzig 1898, str. 24–25, 681, 795, 796; G. Kleinfeller, Lehrbuch des Deutschen Zivilprozessrechts, III. Aufl., Berlin 1925, str. 38–42, 125, 277; J. Weismann, Lehrbuch des deutschen Zivilprozessrechts, I. Band, Stuttgart 1903, str. 10–11, 385; L. Rosenberg, Lehrbuch des Deutschen Zivilprozessrechts, Berlin 1927, str. 2, 279, 284, 301–304; H. O. de Boor, Rechtsstreit einschliesslich Zwangsvollstreckung, Berlin 1940, str. 68–70; J. Truttermann, Das österreichische Zivilprozessrecht in systematischer Darstellung, Wien 1897, str. 41–44, 102–114; M. Schuster v. Bonhoff, Österreichisches Zivilprozessrecht, IV. Aufl., Wien 1907, str. 22–25; H. Nathan a kol., Das Zivilprozessrecht der Deutschen Demokratischen Republik, I. Band, Berlin 1957, str. 80–81. Též japonská právní teorie má o danou problematiku zájem, jak vidět z článku T. Nakano, Das Prozessrechtsverhältnis (Zeitschrift für Zivilprozess, 1966, str. 99–113).

³⁾ Mám k dispozici pouze tyto sovětské publikace, v nichž je zmínka o tom: S. N. Abramov, Graždanskij process, Moskva 1948, str. 6–7; S. N. Abramov, Sovetskij graždanskij process, Moskva 1952, str. 6–7; A. F. Kleinman, Sovetskij graždanskij process, Moskva 1964, str. 9. Zvláštní knižní monografii této problematice věnoval V. N. Ščeglov: Graždanskoe processualnoe pravootnošenie, Moskva 1966, kde na

Warszawa 1958, na str. 23–25, otázek týkajících se civilněprocesního právního poměru. Ani bulharským civilním procesualistům není tato procesní kategorie neznáma, o čemž svědčí výklady na str. 10–14 učebnice „Граждански процес“, Tom I, Sofija 1958; jejími autory jsou D. Siljanovski a Ž. Stalev.

Pokud vím, v československé literatuře zůstalo toto tema dosud nepovšimnuto. Myslím, že nemůže škodit, seznámí-li se s ním naše právnícká veřejnost v tom pojetí, jaké vyplývá z práva u nás nyní platného.

I. 1. Civilněprocesní právní poměr je jeden z druhů právního poměru. „Právní poměr“ je tedy obecným, abstraktním pojmem v poměru k pojmu „civilněprocesní právní poměr“, který je vůči němu pojmem zvláštním, konkrétním. Proto pojmové znaky „právního poměru“ jsou zároveň pojmové znaky „civilněprocesního právního poměru“. To však neznamena, že civilněprocesní právní poměr nemá žádné další pojmové znaky. Tyto další znaky jsou znaky, které mu propůjčují povahu pojmu zvláštního vůči pojmu právního poměru.

„Právním poměrem“ rozumíme vztah mezi lidmi čili společenský vztah, v němž lidé vystupují jako nositelé, jako subjekty oprávnění a povinností stanovených právní normou a zajištěných státem. Prostřednictvím právních poměrů se právní normy uskutečňují v životě. Tím, že se takto uskutečňují, ovlivňují jednání lidí.⁴⁾

Z toho plyne, že ke vzniku, změně a zániku právního vztahu je nezbytně třeba určité právní normy. Struktura právní normy je známa. Podle teorie práva má právní norma tři složky: hypotézu, dispozici a sankci. V hypotéze jsou stanoveny podmínky, které musí být splněny, aby mohla být uplatněna dispozice. Těmito podmínkami jsou vždy skutečnosti, které jsou v hypotéze v obecnosti vymezeny a které proto, že jsou vymezeny v hypotéze právní normy, jsou nazývány právními skutečnostmi. Mohou jimi být buď určité události, které vznikají nezávisle na vůli osoby, které se týkají (např. smrt, narození, uplynutí lhůty), nebo určité projevy vůle osob, jichž se mají týkat právní účinky těchto projevů, nebo určité právní akty orgánů adresované osobám, na něž se mají vztahovat jejich účinky.

Dispozicí právní normy se nazývají právní účinky podmíněné skutečnostmi vymezenými v hypotéze. Těmito právními účinky jsou vždy vznik, změna nebo zánik určitého oprávnění a jemu odpovídající povinnosti osob označených v hypotéze podle jejich projevů nebo podle toho, že se jich týká dotyčná událost nebo že se na ně vztahuje akt orgánu. Ten, komu je v dispozici přiznáváno určité oprávnění, je běžně nazýván oprávněným, a komu je v ní uložena určitá povinnost, je běžně nazýván povinným.

Sankční složka normy se může uplatnit jen v případě, že ten, kdo je

str. 5–7 a na četných dalších místech jsou odkazy na práce dalších sovětských autorů, kteří si všímají téže problematiky. A. F. Kleinman ve své brožuře „Novejšie tečenija v sovetskoj nauke graždanskogo processualnogo prava, Moskva 1967, na str. 5–18 uvádí některé předrevoluční ruské právníky, kteří se věci zabývali, a konstatuje, jak se na to dívají jednotliví sověští procesualisté.

⁴⁾ J. Boguszak, Teorie státu a práva, díl I., Orbis, Praha 1967, str. 405.

podle dispozice normy povinným, poruší svoji povinnost. Podmínkou jejího uplatnění je tedy skutečnost, že se realizovala jak hypotéza, tak dispozice normy a že zároveň osoba povinná podle dispozice porušila svoji povinnost. V tomto pojetí máme potom tam, kde se uplatní v právním vztahu též sankční složka právní normy, co činit se zvláštním případem právní normy, která má jen hypotézu a dispozici, případem zvláštním i potud, že zde při uskutečňování dispozice může eventuálně vzniknout povinnost dalšího při realizaci hypotézy a dispozice ještě se neuplatňujícího subjektu, totiž toho, jehož jedinou povinností je provést sankci vůči tomu, kdo porušil povinnost, jež mu byla realizací (původní) dispozice uložena. Uplatněním sankční části právní normy ovšem nezaniká vždy oprávnění a povinnost, jež tvoří obsah původní dispozice.

Má-li být právní vztah uskutečněním právní normy v životě a má-li ovlivňovat jednání lidí, předpokládá to, že právní norma, tj. jak její hypotéza, tak její dispozice je v životě opravdu uskutečnitelná, že její uskutečnění je v lidských možnostech člověka, jemuž je její obsah ve své obecnosti adresován, a že když tomuto požadavku vyhovuje, lze zároveň počítat s tím, že její adresáti budou také ochotní v životě ji uskutečňovat, aby se nestala obsoletní.

2. Tázeme-li se nyní, v čem může spočívat zvláštnost civilněprocesního právního poměru oproti právnímu poměru jako tomu, co je ve vztahu k civilněprocesnímu právnímu poměru obecninou, je odpověď na to jasná a nepochybná: zvláštnost spočívá v tom, čím se liší civilněprocesní právní poměr od takového právního poměru, který není právním poměrem civilněprocesním, nýbrž je jiným právním poměrem. A protože jsme obsah právního poměru vyvodili z právní normy a její struktury, musíme zvláštnost civilněprocesního právního poměru vyvodit z civilněprocesní právní normy, tj. z toho, čím se tato norma a její struktura liší od jiné právní normy.

Ve své struktuře se civilněprocesní právní norma ničím neliší ani nemůže lišit od jiné právní normy, neboť kdyby se od ní lišila ve své struktuře, nemohla by s ní pojmově tvořit celek, tj. nemohly by obě být „právními normami“. Jestli totiž je nám struktura právní normy tím, co ji charakterizuje jako pojem obecný, zahrnující v sobě jak civilněprocesní právní normu, tak jinou právní normu, pak je právní norma pojmově formou společnou civilněprocesní i jiné právní normě a tyto dva druhy právních norem jsou jejím pojmovým obsahem.

Civilněprocesní právní norma se tedy může a nutně musí lišit od jiné právní normy jen svým obsahem. Může zde jít o rozdíly buď ve všech složkách právní normy (tedy jak v hypotéze, tak v dispozici i v sankci), nebo jen v některé z nich, může jít o rozdíly s důsledky velmi významnými nebo málo významnými, může jít i o rozdíly v obsahu právních norem téhož druhu ve dvou nebo více státech.

3. Jinou než civilněprocesní právní normou je jednak právní norma sice rovněž procesní, ale nikoli civilněprocesní, nýbrž trestněprocesní nebo

administrativně procesní, jednak právní norma hmotného práva.⁵⁾ Je přirozené, že norma trestněprocesní nebo administrativněprocesní je pojmově normě civilněprocesní bližší než hmotněprávní norma.

Zároveň však nelze přehlédnout skutečnost, že civilněprocesní právní normy jako jeden druh procesněprávních norem jsou obsahově přímo ovlivňovány jen jednou skupinou hmotněprávních norem, kdežto trestněprocesní právní normy ovlivňuje přímo jiná jejich skupina a administrativněprocesní právní normy takto ovlivňuje další jejich skupina. Tak třem druhům procesněprávních norem odpovídají tři druhy, skupiny hmotněprávních norem. Mezi každým z těchto druhů procesněprávních norem a jemu odpovídajícím druhem hmotněprávních norem je účelový vztah, neboť úkolem každého toho druhu procesněprávních norem je přispívat k uskutečňování jemu odpovídající skupiny hmotněprávních norem.

Toto přispívání, tato pomoc k uskutečňování hmotněprávních norem je tedy společným rysem všem třem druhům procesního práva, procesněprávních norem a proto velmi výrazným rysem charakterizujícím tyto normy jako celek a odlišujícím je od všech tří zmíněných druhů hmotného práva jako celku.

To však neznamená, že též způsob, kterým procesněprávní normy pomáhají uskutečňovat, z myšlenkové soustavy do života převádět hmotněprávní normy, je u všech tří druhů procesněprávních norem stejný. Co do tohoto způsobu se jednotlivé jejich druhy od sebe rozlišují. Rozdíly v tom směru mezi nimi existující jsou po mém soudu určovány různým stupněm intenzity potřeby pomoci při realizaci jednotlivých druhů hmotněprávních norem.

Trestní hmotněprávní normy obsahují jen zákazy adresované občanům a sankce za činy, které jsou porušením těchto zákazů. Tyto činy mohou spáchat jen občané, ale zjistit autoritativně a objektivně, zda byly spáchány, a vyslovit konkrétní sankci, byla-li takto jejich existence zjištěna, lze jen v trestním řízení, které je realizací trestněprocesních právních norem.

Zákazy obsažené v trestním právu hmotném a tamtéž stanovené sankce za jejich porušení mají být ochranou především veřejných zájmů. Také administrativní hmotněprávní normy mají za úkol ochranu těchto zájmů. Ale způsob, jak ji provádějí, je jiný. Typické pro administrativní hmotněprávní normy nejsou zákazy a sankce za porušování těchto zákazů, nýbrž rozkazy a zároveň povinná aktivní účast orgánů státu na uskutečňování těchto norem i tam, kde občané nebo organizace (právní osoby) sami se na tom účastní. V tom smyslu lze tvrdit, že se administrativní hmotněprávní normy realizují velmi často prostřednictvím administrativních procesněprávních norem.

⁵⁾ Normativní právní teorie považuje vůbec veškeré právní normy za normy procesního práva, takže pro ni neexistují normy hmotného práva jako zvláštní od procesních odlišitelný druh právních norem. Tento názor jako jeden z možných právně teoretických názorů obстоjí jen v úvahách pohybujících se v mnohem odtažitějších, pojmově vyšších rovinách, než jsou naše úvahy přízemnější povahy.

Hmotněprávní normy, jimž protějškem jsou civilněprocesní právní normy, jsou zaměřeny především na ochranu zájmů občanů jako soukromých osob. Proto je uskutečňují zpravidla občané sami bez zásahů orgánů státu. Orgány státu zde zasahují a civilněprocesní právní normy se zde uplatňují jen tam, kde by neomezená volnost jednání občanů mohla být ve svých důsledcích ohrožením veřejných zájmů, a tam, kde se oprávnění občanů, která jsou stanovena obecně ve hmotněprávních normách a která jako složka hmotněprávních poměrů ve své individuální podobě vznikla z činnosti dotyčných občanů, nemohou bez pomoci orgánů státu prosadit. Zásahy orgánů státu se zde uskutečňují použitím civilněprocesních právních norem.

Jak je vidět z tohoto náčrtu, všechny tři druhy procesněprávních norem se v životě uskutečňují za činné účasti orgánů státu, které touto svojí činností ochraňují veřejné zájmy. Jejich činy přitom jsou skutečnostmi realizujícími hypotézy norem procesního práva, čili skutečnostmi, z nichž vznikají práva a povinnosti procesněprávní povahy. A protože jejich vznik je zároveň vznikem procesněprávního poměru, který jako každý jiný právní poměr není myslitelný jinak, leč jako poměr nejméně dvou subjektů, musí jít i v procesněprávním poměru o práva a povinnosti nejen činného orgánu státu, ale zároveň i o práva a povinnosti jiného subjektu. Tento jiný subjekt však ani v případě, že by mimo daný proces byl orgánem státu, nemůže v daném procesu mít funkci orgánu státu (soudu, administrativního orgánu), tj. mít procesní oprávnění a povinnosti orgánu státu obhajujícího v něm veřejné zájmy, orgánu oprávněného a povinného v procesu autoritativně rozhodovat. V tom smyslu je tento jiný subjekt v procesu vždy podřízen orgánu státu s rozhodovací pravomocí.

II. 4. Po těchto obecněprávně teoretických poznámkách je se třeba na problematiku civilněprocesního právního poměru podívat ve světle nyní v ČSSR platného civilněprocesního práva.

Za přednost tohoto práva zajisté nelze považovat skutečnost, že jeho normy netvoří technicky jeden celek. Jsou rozmístěny jednak do občanského soudního řádu (zák. č. 99/1963 Sb.), jednak do notářského řádu (zák. č. 95/1963 Sb.), jednak do zákoníku práce č. 65/1965 Sb. a do dvou jeho prováděcích předpisů, tj. do vyhl. ÚRO č. 82/1965 Sb. a do Směrnic o rozhodčím řízení ve výrobních družstvech (tyto směrnice byly uveřejněny jako příloha I k Usnesení představenstva Ústředního svazu výrobních družstev o úpravě pracovněprávních vztahů výrobních družstev č. 754 z 21. 12. 1965, Věstník ÚSVD č. 2/1966). Dále jsou umístěny do zákona o místních lidových soudech č. 38/1961 Sb., potom do zákona o mezinárodním právu soukromém a procesním č. 97/1963 Sb. a konečně do zákona o rozhodčím řízení v mezinárodním obchodním styku a o výkonu rozhodčích nálezů č. 98/1963 Sb.

V nynějším československém civilním právu procesním se rozeznává nalézací řízení na jedné straně a vykonávací (exekuční) řízení na druhé straně. Toto vykonávací řízení je upraveno jen v občanském soudním řádu (osř.). Normy o něm tvoří pátou část osř. O podmínkách výkonu

cizozemských rozhodčích nálezů má ustanovení zákona č. 98/1963 Sb. v § 30–33. Naproti tomu normy upravující nalézací řízení jsou ve všech zmíněných zákonech, resp. prováděcích předpisech.

Vykonávací řízení patří výlučně do pravomoci okresních, resp. krajských soudů a nejvyššího soudu, kdežto pravomoc v nalézacím řízení je podle různých kritérií v prvním stupni dělena, a to mezi okresní soudy, místní lidové soudy, státní notářství, rozhodčí orgány Revolučního odborového hnutí a družstevní, rozhodce a ve druhém stupni mezi okresní soudy a krajské soudy.

Všechny tyto subjekty jsou z hlediska procesněprávního orgány státu činnými v civilním procesu, neboť mají v něm pravomoc, tj. jsou oprávněny autoritativně rozhodovat. Lhostejná je zde skutečnost, že jsou utvářeny, vznikají nestejným způsobem. Každý z nich se stává, jakmile se realizuje podmínka pro to stanovená civilněprocesní právní normou, jednou stranou civilněprocesního právního poměru, a to — což je zároveň třeba zdůraznit — stranou pojmově nezbytnou jak pro civilní proces, čili civilněprocesní řízení, tak pro civilněprocesní právní poměr.

Druhým pro to stejně nezbytným subjektem je účastník řízení. Podle osř. je účastníkem řízení, jež lze zahájit i bez návrhu, ten občan nebo organizace, o jejichž právech nebo povinnostech má být v řízení jednáno, a je-li k zahájení řízení podle zákona třeba návrhu, jsou účastníky řízení navrhovatel (žalobce) a jeho odpůrce (žalovaný). Pro některé procesy stanoví zákon jiná kritéria účastníků.

5. Ke vzniku právního poměru je, jak jsme viděli, třeba určité právní skutečnosti. Vznik civilněprocesního právního poměru váže zákon na okamžik, ve kterém se orgán státu, který je oprávněn autoritativně v procesu rozhodovat, poprvé dostává v dané věci aspoň s jedním účastníkem řízení (přesněji: aspoň s jednou fyzickou nebo právnickou osobou, která se tím stane účastníkem řízení) do styku způsobem stanoveným v zákoně. Tím okamžikem je zahájení řízení.

K zahájení řízení dochází, jde-li o záležitost, v níž je přípustné zahájit řízení i bez návrhu, buď vydáním usnesení o zahájení řízení zmíněným orgánem státu, nebo dojitím návrhu na zahájení řízení témuž orgánu státu, a jde-li o záležitost, v níž lze řízení zahájit pouze na návrh, v okamžiku dojití návrhu na zahájení řízení témuž orgánu státu. Návrh na zahájení řízení u okresního soudu může podat buď některý (budoucí) účastník nebo — nejde-li o ryze osobní právo občana — prokurátor nebo národní výbor, návrh na zahájení řízení u místního lidového soudu, u rozhodčího orgánu ROH a družstevního nebo u rozhodců může podat jen (budoucí) účastník.

V okamžiku zahájení řízení vzniká nejen procesněprávní poměr mezi orgánem státu a všemi účastníky (i těmi, kteří ještě nevědí o zahájení řízení, a proto ještě se do skutečného smyslu postížitelného styku s orgánem státu nedostali), nýbrž začalo i řízení, proces. Tato současnost není nahodilá. Je náznakem spojitosti procesu s procesněprávním poměrem.

Procesněprávní poměr není totiž myslitelný, pojmově možný bez pro-

cesu a mimo proces. Přesto však proces a procesněprávní poměr nelze zaměňovat. Není to totéž. Proces je postup, řada smysly postižitelných úkonů orgánu státu a účastníků, pohyb, který však nemusí být časově nepřetržitý, úkony orgánu státu a účastníků v něm nemusí v bezprostředním časovém sledu za sebou následovat a nemusí mezi nimi být příčinná souvislost. Přesto však souvislost mezi nimi je, ale je to právně normativní souvislost. Když soudu dojde žaloba a soud nařídí, aby byla doručena žalovanému, je toto jeho nařízení v nepochybné souvislosti s podáním žaloby žalobcem a s jejím dojitím k soudu, ale tato souvislost je dána jeho procesněprávní povinností vydat toto nařízení, povinností, která je důsledkem realizace žalobcova procesního oprávnění podat žalobu, nikoli příčinnou souvislostí.

Z toho plyne, že civilní proces jako řetěz procesních úkonů je smyslově postižitelné uskutečnění civilněprocesních oprávnění a povinností orgánu státu a účastníků řízení, oprávnění a povinností vyplývajících z civilněprocesních právních norem a ve své normativní souvislosti tvořících civilněprocesní právní poměr. V odstupňování co do abstraktnosti dostaneme toto pořadí: 1. právní normy, které ve svém souhrnu tvoří civilní právo procesní, 2. jejich konkretizace v civilněprocesním právním poměru, který sám je jen smysly nepostižitelnou myšlenkovou konstrukcí, a 3. realizace tohoto právního poměru v procesních smysly postižitelných normativně souvislících úkonech orgánů státu a účastníků řízení, čili v civilním procesu.

6. Skutečnost, že je zde řeč o civilněprocesním právním poměru jako o poměru mezi orgánem státu a účastníky řízení, neznamena, že neexistuje žádný jiný civilněprocesní právní poměr. O poměru mezi orgánem státu a účastníky řízení jako o civilněprocesním právním poměru se zde dosud mluvilo jen proto, že bez jejich právního poměru je nemyslitelný jak civilněprocesní právní poměr, tak civilní proces. Vedle jejich právního poměru, přesněji: za trvání jejich právního poměru v individuálním civilním procesu se však mohou — ovšem nikoli jako pojmově nezbytné — vyskytnout i právní poměry civilněprocesní mezi prokurátorem nebo národním výborem nebo společenskou organizací na jedné straně a orgánem státu na druhé straně, mezi zástupcem účastníka a orgánem státu, mezi vedlejším účastníkem a orgánem státu, mezi tzv. třetí osobou a orgánem státu, mezi svědkem nebo znalcem a orgánem státu. Všechny tyto procesněprávní poměry jsou charakterizovány každý jiným obsahem práv a povinností nejen srovnáváme-li je mezi nimi samými, ale i srovnáváme-li je s obsahem práv a povinností orgánu státu a účastníků řízení tvořícím jejich civilněprocesní právní poměr. Ale přes tento jejich rozdíl a přesto, že se jeví jako vedlejší, srovnáváme-li je s nezbytností poměru orgánu státu k účastníkům řízení, mohou leckdy výrazně ovlivnit obsah tohoto hlavního poměru. V dalším se však jimi nebudeme zabývat. Jsou nám však názorným dokladem toho, že v civilním procesu mohou existovat jak dílčí procesněprávní poměry, které jsou pro něj pojmově nezbytné a které svojí obsahovou souvislostí tvoří jednotný civilněprocesní právní

poměr vznikající v okamžiku zahájení řízení, tak další civilněprocesní právní poměry přechodného trvání, jež jsou schopny víceméně ovlivnit onen jednotný nezbytně nutný právní poměr a mohou vznikat a zanikat kdykoli během procesu a za trvání onoho pojmově nutného jednotného právního poměru.

Civilněprocesní právní poměr mezi orgánem státu a účastníky řízení, vzniklý zahájením řízení, zaniká pravomocným skončením řízení. Trvá nepřetržitě i v době, po kterou žádný z jeho subjektů není nijak činný, včetně doby, po kterou je řízení přerušeno. Během jeho trvání mohou nastat změny v jeho subjektech: věc může být např. soudem, u něhož bylo řízení zahájeno, pro jeho nepřislusnost nebo v důsledku delegace nebo pro skutečnost zdůvodňující přenesení příslušnosti (§ 177, odst. 2 osř.) nebo proto, že bylo podáno odvolání proti rozhodnutí soudu prvního stupně, postoupena jinému soudu, nebo na místo zemřelého účastníka nastoupí jeho dědici. Tyto změny nebudou mít za následek zánik dosavadního a vznik nového procesněprávního poměru; procesněprávní poměr vzniklý zahájením řízení trvá bez ohledu na ně dál. Končí-li civilněprocesní právní poměr právní mocí rozhodnutí, kterým se končí řízení v daném případě, je nutným důsledkem toho poznatek, že dojitím návrhu na obnovu řízení nebo podáním stížnosti pro porušení zákona vzniká nový procesněprávní poměr, ačkoli jde o řízení týkající se téhož případu.

Že také dojitím návrhu na nařízení výkonu rozhodnutí vzniká nový procesněprávní poměr, to vyplývá též z dřívějších úvah a argumenty pro to lze čerpat i z dalších výkladů.

III. 7. V jakési vzdálené souvislosti s tím se zdá být skutečnost už zmíněná, totiž že podle nynějších našich právních předpisů nalézací řízení v civilních věcech v prvním stupni konají okresní soudy, státní notářství, místní lidové soudy, rozhodčí orgány ROH a družstev, konečně rozhodci.

Tato skutečnost totiž vnucuje otázku, zda v nalézacím řízení před každým tímto orgánem máme co činit s pojmově samostatným, zvláštním civilněprocesním právním poměrem anebo zda ve všech jde pojmově o jeden a týž civilněprocesní právní poměr. Aby bylo možné dát na tuto otázku zdůvodněnou odpověď, je třeba ona data doplnit nejen připomenutím už dříve zmíněné skutečnosti, totiž že každý ze zmíněných orgánů je tvořen jinak, nýbrž i vysvětlením, jak je každý tvořen, jakož i dalšími daty, jež se mohou zdát v souvislosti s položenou otázkou významnými.

8. Soudci okresních soudů — a to jak soudci z povolání, tak soudci vykonávající svou funkci vedle svého zaměstnání, čili soudci z lidu — jsou voleni občany, kteří mají volební právo (§ 3 zák. č. 34/1964 Sb.), soudci krajských soudů jsou voleni krajskými národními výbory a soudci Nejvyššího soudu Národním shromážděním. Okresní soudy konají v civilních věcech nalézací řízení a rozhodují zásadně ve tříčlenných senátech skládajících se ze soudce z povolání, který předsedá, a ze dvou přisedících soudců z lidu. Stejně složení má senát okresního soudu, rozhoduje-li o odvolání nebo o stížnosti pro porušení zákona proti rozhodnutí místního lidového soudu. Ve stejném složení jedná a rozhoduje též krajský soud,

koná-li (což však je výjimečný zjev) nalézací řízení v prvním stupni nebo přezkoumává-li rozhodnutí jiných orgánů (§ 244 a sl. osř.). V pětičlenném senátě složeném ze tří soudců z povolání, z nichž jeden předsedá, a ze dvou soudců z lidu, je krajský soud činný, jedná-li a rozhoduje jako soud druhého stupně. O stížnostech pro porušení zákona podaných předsedou krajského soudu nebo krajským prokurátorem proti pravomocným rozhodnutím okresních soudů ve věcech, v nichž okresní soudy rozhodují s konečnou platností, jedná a rozhoduje krajský soud v presidiu sestávajícím z předsedy krajského soudu, z jeho náměstků a dalších dvou soudců z povolání. V ostatních případech jedná a rozhoduje krajský soud ve tříčlenném senátu sestávajícím ze tří soudců z povolání. Nejvyšší soud jedná a rozhoduje, kde je soudem druhého stupně, v pětičlenném senátě složeném ze tří soudců z povolání a dvou soudců z lidu. Jedná-li a rozhoduje o stížnosti pro porušení zákona podané předsedou Nejvyššího soudu nebo generálním prokurátorem proti rozhodnutí senátu Nejvyššího soudu, děje se to v presidiu složeném z předsedy Nejvyššího soudu, jeho náměstků a dalších tří soudců z povolání; tuto stížnost však — místo vlastního projednání a rozhodnutí — může presidium kdykoli postoupit plénu Nejvyššího soudu sestávajícímu z jeho předsedy, náměstků a ostatních soudců z povolání tohoto soudu, aby ji projednalo a rozhodlo o ní. V ostatních případech jedná a rozhoduje Nejvyšší soud v senátě složeném ze tří soudců z povolání.

Do působnosti okresních soudů náleží v prvním stupni projednávání a rozhodování v nalézacím řízení věcí, které vyplývají z občanskoprávních, pracovních, rodinných a družstevních vztahů, pokud jejich projednávání a rozhodování není zákonem přikázáno do kompetence jiných orgánů. Kompetence těchto jiných orgánů je tedy v těchto věcech v poměru ku kompetenci okresních soudů výjimečná. Do působnosti okresních soudů náleží v prvním stupni mimo to též soudní vykonávací řízení, jehož předpokladem nejsou pouze vykonatelná rozhodnutí okresních popř. krajských soudů vydaná v civilním nalézacím řízení a vykonatelné smíry před nimi v tomto řízení uzavřené, ale podle § 274 osř. též vykonatelná rozhodnutí místních lidových soudů a smíry jimi schválené, dále vykonatelná rozhodnutí soudů a jiných orgánů činných v trestním řízení, pokud přiznávají určité právo nebo postihují majetek, mimo to vykonatelná rozhodnutí rozhodčích orgánů v pracovních sporech a smíry jimi schválené, potom vykonatelná rozhodnutí státních notářství a dohody, jimi schválené, též vykonatelná rozhodnutí hospodářské arbitráže, ukládají-li určité povinnosti občanům, nebo vykonatelná rozhodnutí orgánů státní správy včetně platebních výměrů, výkazů nedoplatků ve věcech daní a poplatků, jakož i smíry těmito orgány schválené, dále vykonatelná rozhodnutí a výkazy nedoplatků ve věcech nemocenského pojištění a sociálního zabezpečení, konečně jiná vykonatelná rozhodnutí a schválené smíry, pokud zákon připouští jejich soudní výkon. Okresním soudům náleží mimo to rozhodovat o odvoláních proti rozhodnutím lidových soudů a o stížnostech pro porušení zákona proti rozhodnutím místních lidových soudů, jakož i ve

smyslu § 244 a násl. osř. podle § 24 odst. 2 zákon. č. 20/1966 Sb. o péči o zdraví lidu přezkoumávat zadržení občana v léčebném ústavu, podle § 8 odst. 2 zák. č. 113/1967 a § 8 odst. 2 zák. č. 114/1967 Sb. o volbách do Národního shromáždění resp. do národních výborů přezkoumávat rozhodnutí místního národního výboru odpirající opravu chyby v seznamu voličů.

Do působnosti krajského soudu — vedle výjimečného konání nalézacího řízení v prvním stupni ve věcech, které jinak patří před okresní soud — náleží jednat a rozhodovat o odvoláních proti rozhodnutím okresního soudu vydaným jak v nalézacím tak ve vykonávacím řízení, dále o odvoláních proti rozhodnutím státního notářství jakož i o stížnostech pro porušení zákona proti rozhodnutím okresního soudu ve věcech, o nichž tento soud rozhoduje s konečnou platností, konečně přezkoumávat ve smyslu § 244 a násl. osř. rozhodnutí orgánů vydaná ve věcech nemocenského pojištění a důchodového zabezpečení.

Nejvyšší soud je oprávněn jednat a rozhodovat o odvoláních proti rozhodování krajského soudu jako soudu prvního stupně a o stížnostech pro porušení zákona podaných jeho předsedou nebo generálním prokurátorem proti pravomocným rozhodnutím okresních a krajských soudů, Nejvyššího soudu i státních notářství.

9. Soudci místních lidových soudů zřizovaných v obcích a na pracovištích nejsou nikdy soudci z povolání, jsou to vždy soudci z lidu. Jsou voleni (na dva roky) veřejným hlasováním na shromážděných občanů. Jednají a rozhodují ve tříčlenných senátech. Konají jen nalézací, nikoli též vykonávací řízení. Místní lidové soudy jsou oprávněny projednávat a rozhodovat jednoduché majetkové spory mezi občany, nepřevyšuje-li hodnota sporu 1000 Kčs a nejde o spor pracovní ani o spor z rodinného práva. Na návrh obou účastníků (navrhovatele i odpůrce) mohou projednávat, ne však též rozhodovat i jiné spory a to nejen mezi občany navzájem, ale i mezi občany a socialistickými organizacemi, avšak jen za tím účelem, aby přispěly k uzavření smíru, který jakmile byl uzavřen a místním lidovým soudem schválen, je soudně vykonatelný. Ani předmětem tohoto projednávání za účelem smíru u místního lidového soudu nemůže však být majetkový nebo jiný spor pracovní nebo z rodinného práva.

10. Státní notáře, pro něž je předepsáno vysokoškolské právnické vzdělání, ustavuje a z funkce odvolává ministr spravedlnosti. Státní notář koná řízení a rozhoduje sám, nikoli v senátě. Vedle tzv. listinné činnosti, která pro naši tematiku je zanedbatelná, patří do působnosti státního notářství řízení o dědictví, o umořování listin, o registraci právních úkonů, o úschovách a provádění výkonu rozhodnutí prodejem nemovitostí nařízeného soudem. Mimo naši tematiku zůstává též agenda notářských poplatků.

11. Rozhodčím orgánem ROH, který je oprávněn projednávat a rozhodovat pracovní spory určitého druhu, je závodní výbor základní organizace ROH, který může, nejde-li o spor vzniklý z takového opatření, o kterém spolutrochoval (k němuž dal předchozí souhlas), projednáním sporu a jeho rozhodnutím pověřit dílenský výbor nebo pracovněprávní komisi. Není-li v organizaci ustaven závodní ani dílenský výbor ani se na ni ne-

vztahuje působnost některého místního výboru základní organizace ROH, je rozhodčím orgánem okresní odborová rada, která může projednáním a rozhodnutím sporu pověřit svoji pracovněprávní komisi. Na rozhodčí řízení jsou odkázány pracovní spory mezi organizací a jejím pracovníkem (včetně návrhu pracovníka na zrušení kárného opatření), je-li sporný nárok u rozhodčího orgánu uplatněn v době, kdy ještě trvá pracovní poměr, z něhož spor vznikl. Ale bez ohledu na to, zda pracovní poměr mezi organizací a pracovníkem dosud trvá, patří před rozhodčí orgány a) spory o nároky vzniklé organizací z téhož důvodu vůči několika pracovníkům, pokud aspoň jeden z nich je dosud v pracovním poměru k organizací, b) spory o obsah pracovních posudků, c) spory týkající se odměn za vynálezy, zlepšovací návrhy a průmyslové vzory. Spory o skončení pracovního poměru ani spory týkající se podnikových bytů, nemocenského pojištění nebo sociálního zabezpečení se v rozhodčím řízení neprojednávají. Soudy rozhodují spory o skončení pracovního poměru včetně nároků s ním souvisejících. Ostatní pracovní spory rozhodují jen 1) bylo-li rozhodčí řízení bezvýsledné nebo 2) uplatňuje-li organizace nebo pracovník sporný nárok přímo u soudu teprve po skončení poměru a nejde o spor, který musí být projednán v rozhodčím řízení, tedy žádný ze sporů uvedených výše pod a)–c). Bezvýsledné je rozhodčí řízení, jestliže některý účastník podá do 15 dnů od doručení rozhodnutí v něm vydaného proti němu námitky. Rozhodčí orgán je v důsledku toho povinen postoupit spor soudu k dalšímu projednání. To platí i tehdy, jestliže do 30 dnů od podání návrhu na zahájení rozhodčího řízení nebyl v něm uzavřen smír ani vydáno rozhodnutí a některý účastník proto navrhl, aby spor byl postoupen soudu k dalšímu projednání.

Před rozhodčí orgány výrobních družstev na jedné straně a před (okresní) soudy na druhé straně patří podle citovaných směrnic o rozhodčím řízení pracovní spory stejného druhu, jako je tomu u rozhodčích orgánů ROH, pokud ovšem jde o spory mezi výrobním družstvem a jeho členy. Rozhodčí řízení zde koná podle usnesení členské schůze družstva zvláštní komise nebo komise péče o pracující v nejméně tříčlenném senátě. Jinak platí i zde totéž jako o řízení před rozhodčími orgány ROH.

12. S rozhodčími orgány projednávajícími a rozhodujícími pracovní spory nelze zaměňovat rozhodce. Rozhodci jsou občané (lhostejno, zda českoslovenští státní příslušníci nebo cizinci), kteří na základě písemné smlouvy stran projednávají a rozhodují spory o majetkové nároky z mezinárodního obchodního styku, které by jinak byl oprávněn projednávat a rozhodovat jen (okresní popř. krajský) soud. Rozhodčí smlouva se může týkat buď jednotlivého už mezi stranami vzniklého sporu nebo všech sporů, které by mezi nimi v budoucnu mohly vzniknout z určitého právního vztahu nebo z vymezeného okruhu právních vztahů, ke kterým by mezi stranami mohlo v budoucnosti dojít. Podle smlouvy stran mohou být spory projednávány a rozhodovány buď jedním rozhodcem nebo jejich početně vymezeným sborem. Rozhodčí smlouva má zpravidla určit počet i osoby rozhodců nebo aspoň způsob, jak počet i osoby rozhodců mají být

stanoveny. Nemá-li smlouva o tom žádné ustanovení nebo jsou-li její ustanovení o tom nejasná, jmenuje každá ze stran jednoho rozhodce a ti si zvolí předsedajícího rozhodce. Strany mohou v rozhodčí smlouvě též ujednat, že o sporu či sporech mezi nimi vzniklých z mezinárodního obchodního styku má rozhodnout určitý stálý rozhodčí soud. Není-li o tom ve smlouvě nic jiného stanoveno, předpokládá se, že volbou stálého rozhodčího soudu se zároveň podrobily jeho uveřejněným stanovám, řádům a předpisům upravujícím řízení před ním. V Československu existuje takový stálý rozhodčí soud při Československé obchodní komoře v Praze. Vždy, tj. i když byl rozhodčí nález na základě smlouvy stran vydán rozhodci stálého rozhodčího soudu, přezkoumá jej a z důvodů uvedených v § 20 resp. § 24 zák. č. 98/1963 Sb. zruší okresní soud na návrh strany podaný do tří měsíců resp. při jeho soudním výkonu.

13. Jaký závěr máme ze všech těchto právních dat vyvodit pro zodpovězení otázky, kterou jsme si položili? Závěr obsahující správnou odpověď na ni můžeme z nich vyvodit jen tehdy, budeme-li všechna data posuzovat, protože jde o civilněprocesní právní poměr orgánu státu k účastníkům řízení, s hlediska civilněprocesních právních norem.

U okresních a krajských soudů jakož i u Nejvyššího soudu nelze zajisté pochybovat — stejně jako u státních notářství — o tom, že jsou v civilním procesu státními orgány a to i v případech, že jednají a rozhodují jen o odvoláních nebo o stížnostech pro porušení zákona, neboť tu jde o kontrolu správnosti civilněprocesního projednávání a rozhodování upravenou v osř., tedy v zákoně upravujícím jen civilněprocesní řízení. — Místní lidové soudy mají oproti okresním a krajským soudům kompetenci sice značně zúženu, a vznikají jinak než tyto soudy, ale když je ústava, jakož i zákon č. 38/1961 Sb. činí „článkem jednotné soustavy československého socialistického soudnictví“, nelze popírat — přes to, že je tentýž zákon označuje též jako „orgány pracujících v obcích a na pracovištích“, — že jsou rovněž soudy a proto v civilním procesu orgány státu, čemuž nasvědčuje i to, že když místní lidový soud dojde při projednávání věci k názoru, že nejde o spor jednoduchý, postoupí věc okresnímu soudu k projednání a rozhodnutí. — Závodní výbory, jejich komise i okresní odborové rady ROH jsou nepochybně především orgány společenské organizace, ale tím, že je zákon opravňuje projednávat a autoritativně rozhodovat určité druhy pracovněprávních sporů, svěřuje jim funkci státního orgánu. V tom smyslu jsou i ony, pokud projednávají a rozhodují tyto spory, orgány státu v civilním procesu, kde nahrazují okresní soudy. Obdobnou situaci mají i rozhodčí komise výrobních družstev. — Rozhodci projednávající a rozhodující majetkové spory vzniklé z mezinárodních obchodních styků jsou především zvláštními pověřenci stran. Orgány státu v civilním procesu se stávají tím, že zákon toto jejich pověření aprobejuje a že jejich nálezkům, jakmile byly stranám doručeny, přiznává účinky pravomocných a soudně vykonatelných soudních rozsudků a smíry před nimi uzavřené prohlašuje rovněž za soudně vykonatelné.

Tím, že je všem těmto subjektům (soudům všech druhů, státním notář-

stvím, rozhodčím orgánům v pracovních sporech, rozhodcům) zákonem přiznána povaha orgánu státu s určitou funkcí v civilním procesu, jsou jim vymezena zároveň práva a povinnosti v poměru k účastníkům procesu.

Jinou pro odpověď na danou otázku ne bezvýznamnou skutečností je to, že předmětem procesu konaného kterýmkoli ze zmíněných orgánů je určitá civilní věc, tj. některá z věcí druhově uvedených v § 7 odst. 1 osř.

Samozřejmě důležité je i to, že řízení v civilních věcech před kterýmkoli z těchto orgánů konané je zvlášť upraveno. Nápadný rozdíl této úpravy spočívá v podstatě v tom, že úprava řízení konaného před okresními a krajskými soudy popř. před Nejvyšším soudem je mnohem podrobnější než úprava řízení před kterýmkoli jiným orgánem. To je vysvětlitelné jednak tím, že zejména opravné řízení, pokud u jiných orgánů než okresních soudů přichází v úvahu, se řídí příslušnými ustanoveními osř., na něž se jiné předpisy odvolávají, jednak tím, že vykonávací řízení nekonají v prvním stupni jiné orgány než okresní soudy, nehledí-li se k funkci státních notářů při prodeji nemovitostí. Úpravy řízení před rozhodčími orgány v pracovních sporech spočívají jen v několika málo ustanoveních o zásadách řízení a rozhodování jakož i v ustanoveních technické povahy. Nejstručnější je úprava řízení před rozhodci, ale i z ní si lze učinit představu o jeho zásadách. Souhrnně lze říci, že v zásadách se úprava civilního řízení před všemi orgány státu shoduje, nevšimáme-li si rozdílu mezi zásadou dispoziční a oficiality. Myslím, že z toho všeho lze vyvodit závěr odpovídající záporně na otázku, zda je třeba pro československé civilní procesní právo vzhledem k tomu, že se podle něho civilní proces v prvním stupni koná v různých civilních věcech před různými autoritativně rozhodujícími orgány, rozeznávat více druhů civilněprocesních právních poměrů mezi těmito orgány na jedné straně a účastníky řízení na druhé straně. Se zřetelem k postupu, jaký jsme volili pro zjištění toho, co se rozumí civilněprocesním právním poměrem, jakož i vzhledem k tomuto zjištění samému není třeba v tom ohledu žádné další diferenciacie.

14. Ale jak odpovíme na tutéž otázku, když postavíme proti sobě řízení, k jehož zahájení je nutný návrh, a řízení, které může být zahájeno i bez návrhu? V prvním případě je postup řízení nejen z hlediska jeho zahájení, nýbrž i z hlediska toho, zda a do kdy se v něm může pokračovat, ovládan zásadou dispoziční, kdežto v druhém případě — a to i tam, kde bylo ve skutečnosti zahájeno podáním návrhu — je ovládáno zásadou oficiality. Kde platí zásada dispoziční pro zahájení řízení, tam nemůže orgán státu řízení zastavit bez zpětvzetí návrhu na zahájení řízení navrhovatelem ani nemůže věcně jednat o něčem jiném než o tom, co se stalo podle návrhu předmětem řízení, bez změny návrhu provedené navrhovatelem, kdežto tam, kde platí pro zahájení řízení zásada oficiality, může orgán státu z vlastního podnětu zastavit řízení nebo změnit jeho předmět a to i v případě, v němž bylo řízení ve skutečnosti zahájeno podáním návrhu na jeho zahájení. Civilněprocesní právní poměr orgánu státu a účastníka v řízení ovládaném ve vztahu k jeho zahájení zásadou dispoziční je tedy na první pohled jiný než v řízení ovládaném ve vztahu

k jeho zahájení zásadou oficiality. Jeví se to jako rozdíl v kvalitě jejich poměru, neboť je určován právní růzností podmínek jeho vzniku a jeho zániku. Přesto se v průběhu trvání poměru, tj. v průběhu řízení nemusí tento rozdíl projevit nijakým smysly postižitelným způsobem a řízení může budit navenek dojem jako kdyby zde žádný rozdíl nebyl.

Zde se však nelze vyhnout hned dvěma dalším otázkám. V první jde o to, zda rozdíl v řízení, jehož zahájení je podmíněno návrhem, a v řízení, jež lze zahájit i bez návrhu, je rozdílem jen v právním poměru mezi navrhovatelem a orgánem státu nebo též rozdílem v právním poměru mezi druhým účastníkem a orgánem státu. Ve druhé otázce pak jde o to, zda a jak je situace ovlivněna zásadou rovnosti účastníků a zásadou materiální pravdy, jež platí podle našich civilněprocesních právních norem.

V řízení ovládaném zásadou oficiality, pokud jde o jeho zahájení, není mezi jednotlivými účastníky z hlediska jejich právního poměru k orgánu státu žádný rozdíl, neboť návrh na zahájení řízení, i když byl podán, není zde po právu podmínkou zahájení řízení. Účastníci řízení jsou si zde proto vždy rovni.

V řízení ovládaném co do zahájení řízení zásadou dispoziční může sice návrh na zahájení řízení podat s účinkem jeho zahájení účastník nebo, nejde-li o ryze osobní právo občana, prokurátor nebo národní výbor, ale prokurátor ani národní výbor se jeho podáním nestanou účastníky řízení; „navrhovatelem“ či „žalobcem“ a tudíž účastníkem ve smyslu § 90 osř. je v takovém případě občan nebo organizace, místo nichž podal návrh prokurátor nebo národní výbor, a druhým účastníkem je „odpůrce“ či „žalovaný“ tohoto účastníka, nikoli prokurátora nebo národního výboru. Jen účastník, který podal návrh na zahájení řízení nebo místo něhož byl prokurátorem nebo národním výborem tento návrh podán, může jej, jak vidět z § 96 osř., účinně vzít zpět; jeho odpůrce to udělat nemůže, může ovšem účinně vzít zpět svůj vzájemný návrh (§ 97), který zase žalobce nemůže vzít zpět. Tím je dán důvod rozdílu civilněprocesního právního poměru orgánu státu k navrhovateli a naopak na jedné straně a poměru orgánu státu k navrhovatelovu odpůrci a naopak na druhé straně. Ale není to v rozporu se zásadou rovnosti účastníků v řízení (§ 18)?

Abychom si mohli zodpovědět tuto otázku, musíme si ujasnit, proč zákon označuje účastníky v řízení ovládaném zásadou dispoziční jako odpůrce. Dělá to proto, že navrhovatel (žalobce) tvrdí existenci určitého svého hmotněprávně posuzovatelného oprávnění vůči odpůrci jako povinnému, který však svoji žalobcem tvrzenou povinnost popírá. Toto rozporné tvrzení je, jakmile se děje vůči státnímu orgánu, procesněprávně posuzovatelným jevem, formou obsahu relevantního hmotněprávně. Co je tvrzeno, je relevantní hmotněprávně, kdežto fakt, že je to tvrzeno rozporně od počátku řízení do jeho pravomocného skončení, je relevantní procesněprávně. Cílem řízení o věci samé je zjistit, které z obou rozporných tvrzení je po skutkové stránce pravdivé, a na základě tohoto zjištění rozhodnout, zda navrhovatelem tvrzené jeho hmotné oprávnění existuje nebo neexistuje. Způsob, jakým se toto zjišťování v procesu děje, se podle našeho

civilního práva procesního řídí, ať toto řízení koná soud nebo kterýkoli jiný orgán státu, podle zásady materiální pravdy, která je zásadou nejen civilního práva procesního, ale procesního práva u nás vůbec a zároveň zásadou ústavní. Tato zásada, jejíž podstatnou obsahovou složku tvoří zásada nestrannosti orgánu státu a zásada rovnosti účastníků řízení (a to jejich rovnosti také v tom, že orgán konající řízení nemůže po dobu, dokud nezjistí, tvrzení kterého účastníka jsou pravdivá, spoléhat na pravdivost tvrzení žádného z nich), vede k závěru, že jeho civilněprocesní právní poměr k oběma účastníkům řízení nemůže být jiný než stejný. Rozdílný je jen vzájemný právní poměr účastníků, který však je, pokud jde o tvrzené a popírané oprávnění, hmotněprávním, nikoli procesněprávním poměrem. Dojem, že v procesu ovládaném dispoziční zásadou je procesněprávní poměr navrhovatele jako účastníka řízení k orgánu jiný než poměr odpůrce, je způsoben tím, že návrh na zahájení řízení podává jen jedna strana toho hmotněprávního poměru (zpravidla ta, která tvrdí existenci svého určitého oprávnění, méně často a to negativní určovací žalobu ta strana, která popírá existenci určité své povinnosti) jakož i tím, že ten, kdo má nebo aspoň tvrdí, že má hmotněprávní oprávnění uplatitelné v civilním procesu, může se tohoto svého oprávnění podle norem hmotného práva vzdát, čehož odrazem v oblasti civilního práva procesního je jeho oprávnění vzít návrh na zahájení řízení zpět.

V podstatě se stejnou situací máme co činit ve vykonávacím řízení. Rozdíl tkví předně v tom, že v něm je zevně nejnapadnější rys nalézacího řízení ovládaného zásadou dispoziční, totiž dokazování, učiněn téměř nezmatelným tím, že už spolu s návrhem na zahájení řízení, tj. s návrhem na nařízení výkonu je třeba předložit okresnímu soudu vykonatelné rozhodnutí, které je zcela spolehlivým a zároveň jedine přípusným důkazem jakož i ztělesněním navrhovatelova hmotného oprávnění, jehož existenci je v nalézacím řízení orgán státu schopen zjistit teprve jako jeho závěrečný akt. Existence materiálněprávního poměru oprávněného k povinnému, která je po celou dobu trvání nalézacího řízení učiněna problematickou rozpornými skutkovými tvrzeními účastníků a eventuálně i tím, jak oni tato tvrzení hmotněprávně hodnotí, vystupuje ve vykonávacím řízení do popředí, neboť toto řízení je prostředkem donucování hmotněprávně povinného účastníka, aby splnil povinnost ztělesněnou ve vykonávaném rozhodnutí.

15. Pokud jde o obsah civilněprocesního právního poměru orgánu státu k účastníkům řízení, je téměř běžně charakterizován jako nárok účastníků na právní ochranu nebo u některých autorů konkrétněji jako žalobní právo. Literatura o nároku účastníků na právní ochranu je příliš bohatá a názorů na to, jak vlastně je třeba chápat tento nárok a zda lze vůbec mluvit v procesu o takovém nároku, je přespříliš. Proto nelze v tomto našem příspěvku zaujmout ke každému stanovisko. Mně na nároku na právní ochranu, pokud je chápán jako charakteristika obsahu zmíněného právního poměru, vadí hlavně jeho přílišná obecnost, nenázornost. Jeho konkrétnější podoba označovaná jako žalobní právo, o němž jsou v civil-

něprocesualistické literatuře vyslovovány rovněž četné pochybnosti, je pro zmíněnou charakteristiku po mém soudu nevhodná zase pro svoji jednostrannost. Domnívám se, že podle platného československého civilního práva procesního je třeba onen právní poměr obsahově označit jako povinnost orgánu státu i účastníků postupovat ve vzájemné součinnosti, aby byl vytvořen spolehlivý základ správného rozhodnutí.

16. V literatuře je sporné též to, zda vedle právního poměru orgánu státu k účastníkům řízení existuje též civilněprocesní vzájemný právní poměr účastníků. Jedni odpovídají na tuto otázku kladně, druzí záporně. Jako příklady jejich vzájemného civilněprocesního právního poměru jsou uváděna tato práva a povinnosti: právo na čestné vedení procesu, na zajištění, na vydání listin, na odsouzení k náhradě nákladů, na podání vzájemné žaloby, na použití společných důkazních prostředků.⁶⁾ V tom výčtu uvedená práva jsou však ve skutečnosti procesní povinnosti vznikající druhé procesní straně nikoli ze zákona, nýbrž z rozhodnutí orgánu státu (právo na zajištění, vydání listin, náhrady nákladů, použití společných důkazních prostředků), dále oprávnění obou účastníků vůči orgánu státu (podání žaloby a vzájemné žaloby) a povinnost obou účastníků vůči orgánu státu (čestné vedení procesu). Přímá, tj. ze zákona, bez autoritativního rozhodnutí orgánu státu vznikající práva a povinnosti procesní povahy účastník vůči svému odpůrci v nalézacím ani ve vykonávacím řízení tedy nemá. Po mém soudu má právo takové povahy jen vedlejší účastník vůči účastníkovi, k němuž se v nalézacím řízení ovládaném zásadou dispozičnosti přidružil. Jde tu o právo pomáhat mu k vítězství, neboť má na něm právní zájem. Dále v případě takového řízení, jsou-li na jedné procesní straně nerozluční společníci, jsou zase tito společníci procesně vzájemně povinni postupovat tak, aby zvítězili, což je důsledek toho, že rozhodnutí orgánu státu nemůže vyznít jinak než ve prospěch nebo v neprospěch všech. Všude jinde je civilněprocesní právní poměr jednotným právním poměrem jen mezi orgánem státu na jedné straně a účastníky řízení na druhé straně, právním poměrem, jehož konkretizovaný obsah tvoří řada dílčích právních poměrů měnících se hlavně tím, jaké procesní úkony orgán státu, účastník nebo někdo jiný, kdo se činně podílí na řízení, provede.

17. V procesualistické literatuře je spor také o to, zda vznik civilněprocesního právního poměru je nebo není podmíněn existencí procesních podmínek. Především toto dalo Bülowovi před sto lety podnět k napsání výše zmíněné monografie, v níž na tu otázku odpovídá kladně.

Rozhodnutí tohoto sporu a to v záporném smyslu z hlediska našeho nyní platného práva nedělá obtíže. Civilněprocesní řízení začíná a proto vzniká také civilněprocesní právní poměr v okamžiku zahájení řízení (§ 82 osř.). Řízení je zahájeno dnem, kdy došel orgánu státu návrh na jeho zahájení nebo kdy bylo vydáno usnesení, podle něhož se řízení zahajuje bez návrhu. To jsou jediné podmínky pro zahájení řízení a proto i pro vznik civilně-

⁶⁾ Tak Schuster v. Bonnot, str. 23; Kleinfeller, str. 39.

procesního právního poměru. Jakmile bylo řízení zahájeno, postupuje v něm soud — a proto trvá též procesněprávní poměr — i bez dalších návrhů (§ 100 osř.). Je ovšem povinen přihlížet kdykoli za řízení k tomu, zda jsou splněny procesní podmínky (§ 103 osř.), a zjistí-li nedostatek některé z nich a jde o neodstranitelný nedostatek, řízení zastaví, kdežto jde-li o nedostatek odstranitelný, učiní k jeho odstranění vhodná opatření a může v řízení pokračovat, ale nesmí vydat rozhodnutí o věci samé a nepodaří-li se odstranit tento nedostatek, řízení zastaví (§ 104 osř.). Nedostatek místní příslušnosti, který je jedním z nedostatků procesních podmínek, může být za předpokladů uvedených v § 105 odst. 1 osř. zhojen. Jak vidět z § 228 odst. 1 písm. d) osř., může rozsudek o věci samé vydaný přesto, že tu byl nedostatek některé procesní podmínky, nabýt právní moci. Z toho všeho jasně plyne, že podle našeho práva nedostatek procesní podmínky brání jen vydání rozhodnutí o věci samé, nikoli však jednání o ní, které podle zákona netvoří žádné zvláštní, od projednávání existence či nedostatku procesních podmínek se lišící stadium řízení. Neshledá-li soud (a to platí o každém orgánu státu autoritativně rozhodujícím v civilním procesu) nedostatek procesních podmínek, nemusí o tom vůbec vydávat žádné rozhodnutí a vydá-li je, může je event. pojmout až do rozsudku o věci samé. Civilněprocesní právní poměr je tedy podle nynějšího našeho práva jednotným civilněprocesním právním poměrem též v tom smyslu, že se nečiní rozdíl mezi ním, je-li předmětem řízení věc sama anebo je-li jím zkoumání existence procesních podmínek.

18. Tímto závěrem je zodpověděna zároveň i další otázka, která byla kladena ve starší německé literatuře, totiž, zda civilněprocesní právní poměr je soukromoprávním (hmotněprávním) nebo veřejnoprávním (procesněprávním) poměrem. Pro ty naše teoretiky, kteří rozlišují soukromé a veřejné právo a kteří nepochybuji o veřejnoprávní povaze civilního práva procesního, není možné dát na tuto otázku jinou odpověď než tu, že je to veřejnoprávní poměr. Tato odpověď je mimo to shodná se závěrem plynoucím z našeho dřívějšího konstatování, že za součást civilněprocesního právního poměru nelze považovat poměr navrhovatele (žalobce) k odpůrci (žalovanému) v nalézacím řízení ani poměr oprávněného k povinnému ve vykonávacím řízení. Mezi nimi může jít jen o (přímý) poměr posuzovatelný podle hmotného, především soukromého práva.

19. Konečně nelze nechat nepovšimnuto stanovisko Goldschmidtovo velmi důkladně propracované v rozsáhlé už citované monografii. Podle něho jsou právy v procesním smyslu „naděje na nějakou procesní výhodu, konec konců na příznivý rozsudek, osvobození od nějakého procesního břemene a možnost dostat se do takové situace provedením nějakého procesního úkonu“. V těchto třech druzích staví Goldschmidt procesní práva po bok třem druhům práv v materiálněprávním smyslu, jak je rozlišil Zitelmann, totiž právu na to, co má být, právu na to, co smí být, a právu na to, co může být. Konec konců je podle něho každé právo v materiálním (statickém) smyslu panství nad něčím, kdežto v procesním (dynamickém) smyslu očekáváním, nadějí na něco. Na druhé straně je

nutnost provedením nějakého procesního úkonu odvrátit procesní újmu, konec konců nepříznivý rozsudek, procesním břemenem. Tato procesní kategorie práv odpovídá kategorii právní povinnosti materiálněprávního pojetí. Tyto dvě procesněprávní kategorie však — na rozdíl od materiálněprávních — nepatří pod širší pojem právního poměru, nýbrž pod pojem právní situace, která je potom definována jako právně zdůvodňovaná naděje na příznivý nebo nepříznivý rozsudek a v důsledku toho na soudní platnost uplatňovaného nároku jako právně důvodného nebo bezdůvodného.

Přihlížíme-li k důkladnosti, s jakou Goldschmidt ve své monografii odůvodňuje svůj názor, nemůžeme jeho „procesněprávní situaci“ považovat jen za jiné označení „civilněprocesního právního poměru“, nýbrž musíme v něm vidět doklad toho, že se autor promyšleně snaží přesvědčit každého, kdo vidí v civilním procesu právní poměr, o nesprávnosti tohoto vidění a ukázat, že v civilním procesu máme co činit s něčím zcela jiným. Goldschmidtův názor na civilní proces jako na naději určitého obsahu svědčí o tom, že civilní proces je mu jevem posuzovatelným psychologicky. Naděje, ať se upíná k čemukoli, je vždy očekáváním čehosi. Očekávání je vnitřní, zevně nepozorovatelné napětí zaměřené k určitému cíli, jehož dosažení však je nejisté, neboť spočívá v možnosti, že se uskuteční, co je očekáváno, nebo že se uskuteční opak toho. Této nejistoty je si očekávající vědom. Ona nemizí, ani když pro jednoho účastníka řízení se očekávaný cíl jeví právně zdůvodněným a nemůže zmizet, protože tento účastník vidí, že druhý účastník rovněž právně zdůvodněně očekává opak.

Jako popis psychického stavu účastníků nalézacího řízení, ve kterém vystupují účastníci jako vzájemní odpůrci, je tento popis správný. Ale tato jeho správnost sama o sobě ještě neukazuje, jaké má být postavení účastníků řízení podle norem civilního práva procesního. Tyto normy — stejně jako normy všech ostatních úseků právního řádu — kladou mnohem větší důraz na to, jak si mají účastníci v procesu počínat, jaké mají být jejich procesní úkony než na jejich psychický stav, který je jen prakticky téměř vůbec právně bezvýznamným motivem jejich procesních úkonů. O jejich procesních úkonech však se Goldschmidt ve své definici situace vůbec nezmiňuje, přestože velká část, snad většina jeho monografie je jim věnována. Jsou mu totiž, pokud jsou v procesněprávním poměru povinnostmi, břemeny (str. 133) čili obtěžováním účastníků. I to je psychologicky popisný výraz.⁷⁾ A pokud se snad přece vyskytují v procesu skutečné povinnosti uložené právním řádem soudu nebo procesním stranám, nevznikají podle Goldschmidta teprve z procesněprávního poměru, nýbrž jsou bezprostředně státoprávní povahy (str. 133).

Lze tedy konstatovat, že protože Goldschmidt ve svých úvahách popírá existenci procesněprávního poměru a své stanovisko odůvodňuje nikoli

⁷⁾ V procesualistické literatuře se výrazu „břemeno“ používá jen ve spojení „důkazní břemeno“, kde je označením odpovědnosti za výsledek dokazování, tedy svého druhu sankce.

právními argumenty, nýbrž popisem psychických stavů účastníků, nemá pro toho, kdo chápe procesněprávní poměr jako normativněprávní kategorií, smysl, aby se s ním o tom přel. Jde zde o dva nesmiřitelné názory.

FRANTIŠEK STAJGR

Das Rechtsverhältnis des Zivilprozesses

ZUSAMMENFASSUNG

Der Artikel versucht die Problematik des Rechtsverhältnisses des Zivilprozesses im Lichte der heute gültigen tschechoslowakischen Rechtsvorschriften darzulegen. Er stützt seine Ausführungen auf die Definition des Rechtsverhältnisses, laut welcher unter dem Rechtsverhältnis eine Gesellschaftsbeziehung verstanden wird, in welcher die Menschen als Träger von Berechtigungen und Pflichten auftreten, die durch die Rechtsnorm festgesetzt sind und vom Staate gesichert werden. Durch Vermittlung der Rechtsverhältnisse werden die Rechtsnormen im Leben verwirklicht und beeinflussen das Handeln der Menschen. Durch eine Analyse der Struktur der Rechtsnorm und eine Vergleichung einerseits des Charakters der materiellen Rechtsnormen des Straf-, Verwaltungs- und Zivilrechts mit den Normen des Straf-, Verwaltungs- und Zivilprozessrechts, andererseits des Charakters dieser drei Prozesse wird im Artikel die Forderung dargelegt, dass es sich im Rechtsverhältnis des Zivilprozesses begrifflich unumgänglich um ein einheitliches innerlich differenziertes Verhältnis des Staatsorganes und der Teilnehmer handelt, das durch ihre gegenseitigen Rechte und Pflichten im Verfahren bestimmt ist. Das Staatsorgan und die Teilnehmer sind verpflichtet im Prozess in gegenseitiger Zusammenwirkung vorzugehen, damit eine verlässliche Grundlage für die richtige Entscheidung gebildet wird. Ein direktes Prozessrechtsverhältnis existiert unter den Teilnehmern selbst nicht. Das prozessrechtliche Verhältnis entsteht im Augenblick der Eröffnung des Verfahrens und dauert solange an, bis das Verfahren rechtskräftig abgeschlossen ist.

Die Tatsache, dass bei uns die Kompetenz in Zivilsachen nicht nur dem Gericht, sondern auch anderen und anders gebildeten Staatsorganen anvertraut ist ändert nichts an der Einheitlichkeit des Rechtsverhältnisses des Zivilprozesses. Ebenso ist es wenn wir unterscheiden die Verfahren, die nur auf Antrag eröffnet werden können und die Verfahren, zu deren Eröffnung kein Antrag notwendig ist.

Das Rechtsverhältnis des Zivilprozesses ist öffentlichrechtlicher Natur. Die Existenz der Prozessbedingungen ist zu seiner Entstehung nicht unbedingt notwendig.